

ISSN 2616-9320

CENTRAL ASIAN JOURNAL OF TRANSLATION STUDIES

№ 1(2) 2019

#1

KAZAKH ABLAIKHAN UNIVERSITY OF
INTERNATIONAL RELATIONS AND WORLD
LANGUAGES

PUBLIC FUND
"TRANSLATORS OF KAZAKHSTAN"

THE JOURNAL IS REGISTERED WITH THE MINISTRY OF INFORMATION AND COMMUNICATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

CERTIFICATE № 16822-Ж ASTANA, 2017

EDITORIAL TEAM

Chief Editor:

S. S. Kunanbayeva - Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan
Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Responsible editors:

A.T. Chaklikova, Professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

B. Mizamkhan, Ass. Prof., Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

N.A. Aubakir, MA, PhD candidate in Translation studies, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Editor's assistants:

G.S. Assanova PhD, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

K.M. Zhampeyis C.Phil.Sc., Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

A.B. Baidullayeva PhD, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Sh. O. Saimkulova MA, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Technical editor and design:

R.A. Musataev MA, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

N.A. Aubakir MA, PhD candidate in Translation studies, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Consultants:

Anna Oldfield, University of South Carolina, USA

Christopher Baker, American University of Central Asia, Kyrgyzstan

Uldanay Bakhtikereeva, PhD, prof., PFUR, Russia

Kim Chang Ho - PhD, professor, Pusan University of Foreign Languages, South Korea

Shabdiz Orang - PhD, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

V.I. Karasik, D.Ph.S., Professor, Volgograd Technical University, Russia

ТОПОНИМДЕРДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕН АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕ АУДАРУ ЖОЛДАРЫ, АУДАРМАДА КЕЗДЕСЕТІН ҚИЫНДЫҚТАР

Ділдабек Ұ.Қ.¹

¹БМ020700 - Аударма ісі - мамандығы бойынша

2-оқу жылы магистранті

ҚазХҚ және ӘТУ,

Алматы, Қазақстан

E-Mail: scarlet95@mail.ru

Андатпа: Бұл мақалада I. Есенберлінің «Көшпенділер» атты трилогиясында аударма процессінде кездесетін қиындықтарды көрсетіп, аударма кезінде кездесетін қиындықтар мен проблемалар туралы айтылады. Зерттеудің мақсаты топонимдерді шетел тіліне аударудағы мәселесін қарастыру, сондай-ақ топонимдерді аударудың негізгі ерекшеліктерін анықтау және топонимдерді түпнұсқаға жақынырақ аудару мүмкіндіктерін зерттедік.

Тірек сөздер: Транслитерация, Транскрипция, Транслитерация+ түсіндірме, Транскрипция+түсіндірме, Калька.

Жеріміздегі әр аймақтың топонимдік жүйесі этимологиялық, этномәдени, тарихи-лингвистикалық тұрғыда, тіл білімінің бүгінгі таңдағы жаңа бағыттары, жаңа парадигмасы негізінде зерттеліп, олардың өн бойындағы танымдық, антропоэектілік мәселелері ғылым тезіне түсіп, өз шешімдерін тапқан. Әр аймақтың топонимдік жүйесін сол аймаққа ғана тән нақты өзгешеліктерін айқындай отырып, тілдік (ономастикалық), бейтілдік (экстралингвистикалық) факторлардың өзге аймақтарға ұқсамайтын, қайталанбас өрнегін саралаған ғылыми жұмыстар да баршылық. Алайда, бұл еңбектерде топонимдер жүйесі, олардың лингвомәдени ерекшеліктері және зерттелу тұрғысынан ғылыми негізде, арнайы түрде қарастырыла қойған жоқ.

Жер-су атаулары дүниежүзілік картада бейнеленеді десек, ал сол атаулар әлем халқына елімізді танытатын символдар. Сондықтан, мемлекетіміз халықаралық аренаға шығып, әлем халықтарымен жан-жақты қарым-қатынас орнатып жатқан қазіргі кезде, осы символдардың жасалу жолын білуіміз шарт. Міне, осы себептен тәжірибе, өндірістік, өмірлік қажеттілік тұрғысында алдағы уақытта жасалатын, жасалуы мүмкін топонимдердің тілдік тұрғыда олардың тілдік бірліктерін дұрыс жасалуын, лингво және этномәдени ерекшеліктері мен топонимі үлгілердің жасалу заңдылықтарын зерттеу тақырыптың өзектілігін көрсетеді.

Ономастика ғылымы аясында зерттелетін – топонимдер, талай ғасыр бойы этноспен бірге жасап

келе жатқан тілдік бірліктер. Олар – қоғамның дамуы, өзгеруі сияқты құбылыстарды бастан кешіріп, әр дәуірдің куәгерлері ретінде өмір сүріп келе жатқан жәдігерлер. Сондай-ақ, жер-су атаулары – ұлттық тіл байлығымыздың және мәдениетіміз бен салт-дәстүріміздің, ғалам туралы таным-түсініктеріміздің көрсеткіші де.

Атаулар жүйесі ішінде топонимдер дүниежүзі халықтарының этнологиялық кеңістігінде әмбебаптық сипатқа ие. Олай дейтініміз, топонимдер халықтың өмір сүру тарихымен бірге жасасып, бірге өзгеріп, халықтың игілігіне қызмет етіп келе жатқан – «тарихи феномендер». Олар кешегі күннен елес, ертенгі ұрпаққа – мұра. Бұл туралы қазақ тілі жер-су атауларын, олардың кей ретте түсініксіз, көпшілікке беймәлім көне атаулардың шығу төркінін зерттеп-зерделеген белгілі ғалым, профессор Т. Жанұзақов: «Ономастиканың бір бөлігі саналатын жер-су аттары (топонимдер) – ғасырлар жәдігері, тіліміз бен тарихымыздың құнды қазына байлығы, мәдени мұрамыздың бір бұлағы» деген. [1]

XX ғасырдың бас кезеңдерінде сан ғасырлық бірегейлігі, қаймағы бұзылмаған ұлттық жер-су атауларымыз сыртқы күштер ықпалымен түбегейлі өзгеріске ұшырағаны баршаға белгілі жайт. Осыған байланысты ұлттық топонимика мәселелері жөнінде академик «Ә.Қайдар: «...Қазақстан топырағындағы географиялық атаулардың «дертке» ұшырауының себеп-салдарын, таралу шеңберін айқындаған жөн» деген

болатын. Ұлттық топонимдердің мұндай күйге тап болуы отарлау саясатымен байланысты болғаны мәлім» деп өз ойын білдірген. [2]

Ономастикалық атаулардың жазылуы бүгінгі күнге дейін шешімін тауып бітпеген мәселенің бірі болып саналады.

Ономаст ғалымдар Қазақстан территориясындағы ономастикаға қатысты 3 бағытқа бөліп отыр: 1) үстемдікпен өзгертілген жер-су атауларын байырғы тарихи атауларымен алмастыру; 2) транскрипциясы бұрмаланған немесе қате жазылған жер-су атауларын қайта қалпына келтіру; 3) атаулары отаршылық-тоталитарлық сипаттағы елді-мекендерді, білім және мәдениет ұйымдарын қайта атау. [3]

Тілден тілге аударылмайтын өнімдердің транскрипциясы мен транслитерациясына қатысты зерттеулер А. В. Суперенская, А. А. Реформатский, Л. В. Щерба, Б. А. Успенский, Л. Р. Зиндер, Н. Ф. Яковлев, А. М. Сухотин, Р. О. Якобсон, С. Л. Берг, И. П. Литвин, E. Garfield, Thomas T. Pedersen, Randal K. Berry, Michael C. Walker, т.б. көптеген кеңестік және батыс ғалымдары еңбектерінен орын алады. Ал қазақ антропонимдері мен топонимдерінің жазылуына, оның ішінде орыс тіліндегі транскрипциясына қатысты зерттеулер Т. Жанұзақ, Е. Керімбаев, Ғ. К. Қоңқашбаев, Е. Қойшыбаев, А. Әбдірахманов, С. Әбдірахманов, В. Н. Попова, т.б. ғалымдар еңбектерінде кездеседі. Бұл ғалымдар негізінен кісі есімдері мен жер-су атауларының орысша транскрипциясын, олардың

түпнұсқада айтылым нормаларынан ауытқуын сынға алып, қазақ атауларының қазақша айтылуына мейлінше жақын жазылуын сақтау үшін орыс тілінің барлық мүмкіндігін сарқа пайдалану қажеттігін меңзейді.

Бұл мәселеге БҰҰ: “Best method to achieve international standardization is through strong programs of national standardization”, яғни «халықаралық стандарттауға тек қатаң ұлттық стандарттау бағдарламалары арқылы қол жеткізуге болады» дейді. [4] Мемлекеттік ономастикалық комиссияның шешімімен 1994 ж. Қарашада бекітілген Қазақстан Республикасындағы ұлты қазақ азаматтардың аты-жөнін реттеу тұжырымдамасы жобасының III бөлімі «Ат қою тәртібі мен аты-жөнің дұрыс жазылуын реттеуге» арналады. Мұнда «Аталған ұстанымдар бойынша өзгертілген, реттелген қазақ азаматтарының аты-жөндері орыс, ағылшын, т.б. тілдерде жазылғанда қазақ мемлекеттік тілінің әдеби нормаларына сәйкестендіріп транслитерациялануы қажет» делінген. [5, 86 б.]

1997 ж. қабылданған «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» Заңның 19-бабында: «Елді мекендердің, көшелердің, алаңдардың, сондай-ақ басқа да физико-географиялық объектілердің дәстүрлі, тарихи қалыптасқан қазақша атаулары басқа тілдерде транслитерация ережесіне сәйкес берілуге тиіс» делінген. [6, 7 б.]

Ал, сөз болып отырған топоним мәселесіне келер болсақ, ол тіл тарихын (тарихи лексико-семантикалық, лексико-

грамматикалық, диалектологиялық, этимологиялық) зерттеуде маңызды дерек көзі болып саналады. Өйткені кейбір топонимдер (әсіресе, эндооронимдер мен эндогидронимдер) архаизмдер мен диалектизмдерді тұрақты сақтайды, көбінесе олар сол аумақты мекендеген халықтың субстрат тілдерінен бай мағлұмат береді.

Топонимдердің халық берген дұрыс нұсқасын барлық жағдайда және басқа тілдерде дұрыс жазылуының маңызы зор. Жергілікті географиялық атауларды басқа тілдерге катесіз берудің іс жүзіндегі жолы-транскрипция (айтылуы) мен транслитерация (жазылуы) әдістері болып табылады. Бұл әдістердің географиялық нысандары картаға, атласқа түсірілгенде, түрлі әдебиет, бұқаралық ақпарат құралдарының беттерінде және коммуникацияның барлық саласында олардың атауларын дұрыс жазуға көмектесетіні анық.

Топономика нысан ерекшелігіне байланысты жоғарыда аталғандардан басқа бірнеше топқа жіктеледі: ойконим (елді мекен атауы: Астана қ., т.б.); хороним (табиғи, әкімшілік-аумақ атауы); дромоним (жол қатынасы тораптарының атауы). Сондай-ақ топонимдер өзге ономастикалық топтағы сөздерге [кісі есімдері (антропоним), өсімдік (фитоним), мал-жануар (зооним), ру, тайпа атауы (этноним), аңыз әңгіме, эпостардағы қиялдан туындаған атаулар (мифоним), т.б.] ұйтқы болады. Трансонимистикалау құбылысы нәтижесінде ондай өнімдер топонимдер қатарына

ауысып, антропоним, зоотопоним, фитотопоним, этнотопоним, мифотопоним, т.б. терминдермен белгіленеді.

Зерттеу саламыз аудармамен байланысты болғандықтан, топонимдердің аударылу мәселесіне келер болсақ, топонимдердің немесе жер-су атауларының аударылмайтын қатары тілден тілге арнайы тәсілдер арқылы беріледі. Көптеген әдебиет көздерінде аударма теориясында мұндай атауларды тілден тілге өткізудің барлық тәсілдерін негізінен төмендегіше төртке бөліп қарастыруға болады. Мәселен, С.П. Романова мен А.Л. Коралованың «Пособие по переводу с английского на русский» деген еңбегінде: « 1) транскрипция и транслитерация; 2) калька; 3) аналог, или приблизительное соответствие; 4) толкование, или разъяснительный перевод» делінеді. Мұнда транскрипция мен транслитерацияның тиімділігі сонда, ол сөздің дыбыстық және графикалық тұрпатын береді, мәтін көлемінің ұлғайып кетуіне жол бермейді. *Калька* күрделі сөздер мен сөзтіркестерді бөлшектеп аударарды. *Аналог*, немесе барабар сәйкестік, бұл –түпнұсқа тіліндегі ұғымға толық сәйкес келмейтін, ұқсас ұғымдарды аударма тілінде беретін сөздер мен сөзтіркестер. Ал тсіндірме тәсілі әрдайым мәтіннің ұлғайып кетуіне жол береді және бұл оның басты кемшілігі болып табылады деп, берілген тәсілдер тарқалады.

Әйтсе де, біз жалпы топонимдер мен реалийлер тілден тілге көшірудің төмендегіше тәсілдермен беріледі

деп, кеңірек мағынасында қарастырдық:

1. *Транслитерация*
2. *Транскрипция*
3. *Транслитерация+ түсіндірме*
4. *Транскрипция+түсіндірме*
5. *Калька*
6. *Жартылай калька (немесе калька- транслитерация / транскрипция; транслитерация / транскрипция + калька)*
7. *Аналог (нақпа-нақ балама / барабар балама)*
8. *Экспликация (сипаттама)*
9. *Генерализация (гипонимия, жалпылау)*
10. *Конкретизация*
11. *Плантация (кондыру- Н.Р.), т.б.*

І.Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясын аудару кезінде экспликация тәсілі де қолданылған. Айталық, «Большая Медведица» - «семь ярких звезд» - «Seven bright stars» делініп, космоним аудармаларда экспликация (сипаттама) тәсілімен берілген. Келесі бір қолданыста Жетіқарақшыны орыс тілінде Семь Разбойников етіп калька тәсілімен аударып, беттің төменгі жағында Семь Разбойников –Большая Медведица деп аналогын (баламасын) береді. Seven Robbers болып, осы жолмен ағылшын мәтінінде калька тәсілімен аударылып, Seven Robbers – the Great Bear делініп, беттің төменгі жағында атаудың енді орыс тілінде аналогы Большая Медведица калька тәсілімен аударылып береді. Аудармашы оқырманды баламалы ұғымдармен таныстырғысы келсе, оларды кітап соңында сөздікшеде көрсеткен болса,

ол аударма-туындының бағасын көтермесе, түсірмеген болар еді.

Транскрипция, транслитерация тәсілдерінен өзге ағылшын тіліне аударылып немесе жартылай калька тәсілімен трансформацияланып жүрген өзге де атаулардың бас – аяғын жинақтап, қолданыс жиілігі орташа, сирек атаулардың барлығын топтастырып, ағылшынша берілу нұсқасын біріздендіру жақын болашақта қолға алынуға осы тектес өзге атаулардың графикасын тұрақтандырып, онимдердің антропоним, топоним, гидроним, этнонимдер, т.б. сала – саласымен ағылшын және т.б. тілдердегі сөздіктерін түзіп шығу міндеті тұрғанын меңзейді.

Шығармада лингвомәдени бірліктердің жиі ұшырауы аудармашыға жеңіл тимейтіндігі белгілі. Тиісінше, роман аудармаларында көптеген реалийлердің мағынасы ашылмайды, оқырманға түсініксіз қалпында қалады. Онимдер мен реалийлердің аудармаға ауыр тиетініне қарамастан мәдениетаралық коммуникацияда алатын орны ерекше құбылыс болғандықтан, аудармашы бір ұлттың, не ұлыстың, не ұлт өкілінің болмасына зақым келтіріп алмау жағына сақтықпен қарауға тиіс.

Кісі және жер-су аттардың транслитерациясындағы жүйесіздіктен болған көпнұсқалық пен зақымданған атаулар және түсіндірмесіндегі біліктіліктің жетіспеуінен орын алған келеңсіздік шетел телді оқырманға онсыз да есте сақтауға есімдері көп шығарманың түсінін қиындатып, қолайсыздық тудыруы мүмкін. Алайда, мұндай

жағдайаттардың өзге тілді оқырманның намысына тиіп, жанына бата қоймайтыны анық.

Түсінуге қолайсыздық туған жағдайда шетел тілді оқырман шыдамының шегі шағарманы оқымай жаба салумен шетеледі. Ал түпнұсқа тілінің өкіліне мұндай келеңсіздіктен туатын жағымсыз әсер өлшеміннің шегін айту қиын. Өркениеттік мәдениет деңгейінен көрінеалмайтын мұндай қаракеттер мәдениетаралық коммуникацияда түсінбеусіздікке, арасыздыққа апару мүмкін. Өзге тілді оқырманға жер-су, ел-ру атауларының өз қалпында жеткені керек, аудармада кеткен жаңсақтықтар өзге тілді оқырмандар тарапынан кереғар пікір қалыптастырады, бұл ұлт мүддесіне нұқсан келтіреді.

Ұлттық атаулар, ұлтқа тән болмыс қол сұғуға болмайтын рухани қазына. Сондықтан, онимдер аударма мәтінінде лингвомәдени бірлік ретінде қарастырып, тілден тілге «зақымдамай» алып өту аудармашының міндеті. Заманауи аудармашы маман өзінің біліктілігі сөздерінің аудармасын білумен өлшенбейтін, өзінің лингвистикалық, лингвомәдени, психологиялық дайындықтары сай болмайынша қандай да бір жауапты істі мойынына алмауы жөн екенін білсе керек. Себебі, мұндай дайындығы болмаған маманға қандай да болмасын бір елдің ономастикалық атауларының сол ұлттың бар болмысын бойына жиып тұрған рухани қазынасы екендігін ұғу оңайға соқпайды.

Аударма (әсіресе, көркем шығарма аудармасы) барысында аудармашының мәдениетаралық

байланыстың, этномәдени қарым-қатынастың қызу ортасында «әділ төреші» бола білуі оның ең бірінші міндетінен саналады. Бүгінгі күннің талаптары тұрғысынан аудармашыға тілдерді жете меңгеруімен қоса аудармада дипломатия тілін білуі міндеттеледі. Қандай да болмасын ақпартты әр түрлі мәдениеттер арасында «тігінсін жатқыза» жеткізе білу қабілеті – оның біліктілігінің басты белгісі.

Зерттеу нысанымыздағы «Көшпенділер» романы тарихи-этнографиялық шығарма болғандықтан, онда линвомәдени бірліктердің мейлінше тығыз келуі – заңдылық. Жоғарыда көрсетілген онимдерді аударма мәтінінде трансформациялау тәсілдерінің алғашқы онын осы шығарма аудармаларын ұшырастырдық. Ал соңғы көрсетілген плантация (қондыру- Н.Р.) тәсілін аудармалардан жолықтырған жоқпыз, оның себебі, бұл тәсіл бойынша беруші тілдің онимін қабылдауыш тілге өзгеріссіз қалпында алып келіп қондырамыз, бұл көбіне *гомогенді* (бір текті) әліпбидегі тілдер арасында қолдануға қолайлы саналады.

Тілден-тілге аударылмайтын атауларды трансформациялаушы негізгі екі тәсіл транслитерация және транскрипция жолдары арқылы іске асыруға болады.

Аудармашы **Вероника Албиннің «Дұрыс географиялық атаулар» жұмысында, аударма кезінде көшелердің атаулары жоғалып кетеді деген болатын: «Көшенің атаулары беймәлім болғандықтан, оларды әлемде**

орналасуы бойынша мағынасын береді. Мысал үшін, Флит және Уолл көшелері Шығыста барлық адамдарға мәлім, бірақ Уолл көшесі Канад тілінен алынған эквивалент, ал Бэй көшесін алатын болсақ, ол тек қана түсіндіру мен аннотация беру арқылы аударылады. Сонымен қатар, Ру де Риволи тек қана Еуропалық Одақтағы мемлекеттерге түсінікті. Осы көшелердің атауларын аудару аннотация мен түсініктеме беру арқылы жүзеге асады».

ӘДЕБИЕТ

- [1]. Жанұзақов Т. Қазақ ономастикасы. Казахская ономастика. – Астана: ІС- Сервис ЖШС, 2006. - Т. 1. – 400 б.
- [2]. Абдрахманов А. Научные принципы и методические основы номинации географических объектов Казахстана: Научный отчет МОН РК Института географии.- Алматы, 1996.- С.72.
- [3]. Құрманбайұлы Ш. Ономастикалық жұмыстарды республикалық деңгейде ұйымдастыру мәселелері туралы //Ономастика: бүгiнi мен болашағы. Республикалық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. – Астана, 2002. –196 б.
- [4]. <http://geonames.usgs.gov/>
- [5]. Жанұзақ Т., Рысбергiн Қ. Қазақ ономастикасы: жетiстiктерi мен болашағы. – Алматы: Азия, 2004.
- [6]. Қазақстан Республикасындағы Тiлдер туралы негiзгi заң актiлерi // Алматы, 2004.

THE MAIN DIFFICULTIES AND WAYS OF KAZAKH-ENGLISH TOPONYMS TRANSLATION

Dildabek U.¹

¹Second year Master's Degree Student,
6M020700 – Translation Studies
KazUIRandWL,
Almaty, Kazakhstan
E-Mail: scarlet95@mail.ru

Abstract: The article discusses the grammatical, stylistic and lexical features of the official business style of the English and Kazakh languages, as well as their impact on the translation process, the main types of abbreviations found in the English and Kazakh business texts, and compares the features of the official business style of the English and Kazakh languages.

The relevance of this work is due to the need to highlight the features of the official business text at the present stage in connection with the development of international economic relations of our country.

Key words: official business style, official documents, English, Kazakh language, translation.

ОСНОВНЫЕ ТРУДНОСТИ И ПУТИ ПЕРЕВОДА ТОПОНИМОВ С КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

Дiлдабек. Ұ.Қ.¹

¹Магистрант 2 года обучения,
специальность 6M020700 – Переводческое дело
КазУМОиМЯ им. Абылайхана
Алматы, Казахстан
E-Mail: scarlet95@mail.ru

Аннотация: В этой статье мы рассмотрели процесс перевода трилогии "Кочевники" И. Есенберлина, в ней говорится о трудностях и проблемах с которыми мы можем столкнуться. Целью исследования является рассмотрение проблемы перевода топонимов

на иностранный язык, а также выявление основных особенностей перевода топонимов и изучить возможно ли перевод топонимов более приближенно к оригиналу.

Ключевые слова: Транслитерация, Транскрипция, Транслитерация+ пояснение, Транскрипция+пояснение, Калька.

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ
УНИВЕРСИТЕТІ
ҚАЗАҚСТАН АУДАРМАШЫЛАРЫ ҚОРЫ

ОРТАЛЫҚ-АЗИЯ
АУДАРМА ІСІ ЖУРНАЛЫ

ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКИЙ ЖУРНАЛ
ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ

CENTRAL ASIAN JOURNAL OF
TRANSLATION STUDIES

1(2) 2019

**ҚАҢТАР-НАУРЫЗ 2019 Ж.
ЯНВАРЬ-МАРТ 2019 Г.
JANUARY-MARCH 2019**

Журнал 2018 жылдың қантар айынан шыға бастаған
Издается с января 2018 года
Published since January 2018

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published quarterly